Є. О. Письменський,
завідувач кафедри поліцейської діяльності
Луганського навчально-наукового
інституту імені Е. О. Дідоренка,
доктор юридичних наук, професор
*(Донецький державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ)[1]

Протидія колабораційній діяльності є яскравим прикладом того, яким чином в сучасній України, що потерпає від російської навали, відбувається формування та реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного стану. Вивчення цього питання не лише дає змогу висвітлити ключові проблеми, але й запропонувати деякі рекомендації з їх розв'язання.

Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність – важливий крок зроблений. Запровадження самостійної підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (або, як прийнято ще казати, колабораціонізм) є правильним рішенням суб'єктів формування кримінально-правової політики та одним з їхніх здобутків, хоча про такі майже не прийнято говорити. У своїх попередніх публікаціях я неодноразово намагався довести цю тезу, наголошуючи на такій формулі: колабораційна діяльність становить окремий різновид державної зради, що має утворювати привілейований склад цього кримінального правопорушення. Різновид державної зради означає, що норма про колабораційну діяльність є спеціальною щодо норми про державну зраду, передбачаючи всі її ознаки з додаванням окремих специфічних ознак.

[1] Тези доповіді підготовлені в межах виконання проєкту «Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці» (реєстраційний номер 2022.02/0046) Національного фонду досліджень України за підтримки Кембриджського університету, Велика Британія.

Зазначена привілейованість здебільшого зумовлена наявністю таких ознак, які відбивали б особливу обстановку вчинення колабораційної діяльності у виді наявності умов окупації, у яких діє громадянин України [див., напр.: 1].

Відповідальність за колабораційну діяльність та якість кримінального закону. З внесенням законодавчих змін, згідно з якими КК України був доповнений ст. 111-1, можна стверджувати, що показаний підхід хоч і реалізований, але у недоладний спосіб. Загалом правильна та геть запізніла ідея набула такої нормативної форми, що створює добре підґрунтя для помилкового застосування відповідної кримінально-правової норми, зловживання нею, виникнення корупційних ризиків тощо. Майже дворічна практика протидії колабораційній діяльності може слугувати підтвердженням такої оцінки. Хоча ця практика поступово формується та потребує ґрунтовного фахового вивчення у комплексі, тим не менш навіть вибіркові судові кейси здатні продемонструвати всю палітру усталених проблем для української системи кримінальної юстиції. Ці проблеми добре висвітлені у юридичній літературі з розглядом конкретних прикладів та ситуацій [див., напр.: 2; 3].

Недоліки діяльності суб'єктів формування кримінально-правової політики як передумова неефективного застосування ст. 111-1 КК України. Головна причина ситуації, що склалася, полягає у площині діяльності тих суб'єктів, які здійснюють формування кримінально-правової політики України, до яких насамперед належать парламент як законодавчий орган та Президент як глава держави, що «схвалює» закони. Їхній тандем, на жаль, продемонстрував в умовах запровадження воєнного стану нездатність здійснювати якісну нормотворчу роботу. Ця теза теж знаходить своє підтвердження у публікаціях багатьох українських правників, які доводять наявність системної проблеми, у межах якої зазначена робота характеризується рядом негативних тенденцій [див., напр.: 4; 5; 6]. До них, з-поміж іншого, належать: поспішність ухвалення важливих і доленосних рішень, які мають істотний вплив на права і свободи громадян України, ігнорування наукових здобутків та експертної думки (наукова діяльність майже повністю відірвана від законотворчої), нездатність оперативно виправляти очевидні грубі помилки (безсумнівна наявність

таких у ст. 111-1 КК України досі не змусила відповідальних суб'єктів ухвалити потрібні зміни). В українському середовищі дуже часто лунає питання про те, чи була готова Україна до нового етапу війни та повномасштабного вторгнення? Насамперед це питання стосується військового складника такої підготовки. Але порушене питання також актуалізується і в контексті інших політичних сфер, включаючи кримінально-правову політику. Не будучи фахівцем у військовій справі, складно судити про стан готовності України до великої війни з відповідної позиції, однак щодо кримінально-правової сфери, то тут певні судження зробити можна. Насамперед не викликає сумнівів, що суб'єкти формування кримінально-правової політики мали належні можливості, щоб вчасно (до початку повномасштабного вторгнення) розробити найбільш досконалий варіант норми про відповідальність за колабораційну діяльність. Для цього можна і треба було залучити експертів у галузі кримінального права, яких в Україні вистачає, а далі з використанням усіх процедур законодавчого процесу розглянути законопроєкт, ухваливши його на цій основі. На жаль, очікування і реальність вкотре не співпали.

Типові прояви помилок правозастосування у сфері протидії колабораційній діяльності. Як результат недоліки законодавчої роботи неодмінно вплинули на неоднозначне застосування кримінально-правової норми про колабораційну діяльність. Крім низької якості КК України (ст. 111-1) треба звернути увагу на такі фактори, що ускладнюють процес реалізації кримінально-правової політики. По-перше, відсутність досвіду розслідування колабораційної діяльності – щойно з'явилася ця заборона вона мала «запрацювати» невідкладно, часу на роздуми не було. Науково-практичні рекомендації теж на першому етапі лише перебували у стадії формування і не завжди вчасно знаходили адресатів. За таких умов практика цілком закономірно «відривалася» уперед, розвивалася без урахування науково обґрунтованих рекомендацій та доктринального тлумачення ст. 111-1 КК України. Це призводило до формування такої її «колії», що утворювала помилковий або суперечливий вектор розвитку. По-друге, на реалізацію кримінально-правової політики щодо протидії колабораційної діяльності істотно впливають поточні

обставини агресивної війни високої інтенсивності. Такі обставини можуть зумовлювати те особливе тло, на якому здійснюється кримінальне переслідування колаборантів як осіб, що сприяють агресору, діють на його боці. Це проеціює на таких осіб відповідне ставлення, що мало відрізнятися від ставлення до країни-агресора. При чому така ситуація загалом впливає на формування громадської думки, на яку суб'єкти реалізації кримінально-правової політики так чи інакше зважають при ухвалення своїх рішень. У підсумку колаборанти можуть зазнавати досить репресивного ставлення, інколи невиправдано репресивного (окремі яскраві прецеденти є і публічно висвітлені [7]). По-третє, у справах про колабораційну діяльність простежується невміння використовувати КК України в єдності його Загальної та Особливої частин, нездатність тлумачити кримінальний закон інакше, як буквально, а також суто формальний (інколи поверховий) підхід у випадках, які в умовах війни навпаки потребують глибокого аналізу, з'ясування додаткових фактів, їх ретельної перевірки тощо. Прикро, коли в результаті таких підходів страждає правосуддя, втрачається справедливість і виникає хибна основа для формування подальших правозастосовних орієнтирів.

Наступний крок за законодавцем. Яких змін потребує КК України вже сьогодні? Кримінальний закон давно зачекався потрібних змін з тим, щоб можна було усунути хоча б частину виявлених проблем, які на сьогодні добре проілюстровані в літературі та випливають з практики правозастосування. Якщо спробувати окреслити генеральний напрям цих змін, то він може зводитися до істотного вдосконалення ст. 111-1 КК України або взагалі її виключення зі створенням нових норм про колабораційну діяльність. Останній варіант видається навіть більш привабливим.

Далі спробую викласти пропонований підхід до запровадження відповідних змін у КК України, виходячи з видів колабораційної діяльності, що визначаються за її сферами та особливостями об'єктивної сторони [8, с. 41].

1. Колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1 ст. 111-1 КК України, ч. 6 ст. 111-1 КК України): положення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, рекомендується виключити, оскільки відповідна поведінка здебільшого може

охоплюватися ст. 436-2 КК України. Водночас ця норма має зазнати деяких уточнень.

2. Колабораційна діяльність в освітній сфері (ч. 3 ст. 111-1 КК України): відповідальність за здійснення пропаганди треба виключити, оскільки відповідна поведінка може охоплюватися іншими статтями КК України, зокрема ст. 436 і ст. 436-2 КК України.

3. Колабораційна діяльність в політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України): зміст відповідної норми варто уточнити, а відповідну заборону зберегти.

4. Колабораційна діяльність в господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України): сферу застосування цієї заборони можна обмежити, уточнивши окремі положення та передбачивши винятки. Зокрема, відповідальність за передачу матеріальних ресурсів може бути диференційована (матеріальні ресурси бувають різними – наприклад, окрема ситуація виникає стосовно зброї, боєприпасів тощо).

5. Колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2, ч. 5 ст. 111-1 КК України): положення, передбачене ч. 2 ст. 111-1 КК України, рекомендується виключити, оскільки відповідна поведінка може мати правовим наслідком застосування механізмів люстрації.

6. Колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України): зміст відповідної норми варто уточнити, а відповідну заборону зберегти.

7. Колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України): така форма колабораціонізму, поза всяким сумнівом, заслуговує настання кримінальної відповідальності, але може бути інтегрована в єдину заборону обіймати певні категорії посад як ознака, що кваліфікує злочин.

8. Колабораційна діяльність у воєнній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України): рекомендується виключити, оскільки відповідна поведінка повинна охоплюватися загальною нормою про державну зраду (ст. 111 КК України) або / та іншими нормами про участь у злочинних об'єднаннях.

Зважаючи на викладене, у КК України могли би з'явитися такі нові норми, які б передбачали окремі підстави відповідальності за різні види колабораційної діяльності.

При цьому така відповідальність була б диференційованою залежно від основного та додаткового об'єктів відповідних злочинів. Наприклад: стаття Х. «Колабораційна діяльність в освітній сфері», стаття ХХ. «Колабораційна діяльність в господарській (економічній) сфері», стаття ХХХ. «Колабораційна діяльність в інформаційній сфері», стаття ХХХХ. «Колабораційна діяльність в політичній та виборчій сферах», стаття ХХХХХ. «Колабораційна діяльність в адміністративній сфері».

Крім цього, обов'язково потрібно визначити та відбити у КК України родове поняття колабораційної діяльності (загальна форма), з огляду на ознаки якого формулюватимуться конкретні форми такої діяльності, що визначені вище.

Підбиваючи підсумок, варто зауважити, що процес формування та реалізації кримінально-правової політики України в сучасних умовах російсько-української війни потребує вдосконалення. Установлені особливості протидії колабораційної діяльності сигналізують про це якнайліпше. Першим кроком на цьому шляху має стати оновлення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за колабораційну діяльність і суміжні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. 121 с.

2. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 95–117. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/266927

3. Загиней-Заболотенко З. А., Присяжнюк І. І., Чаплюк О. І. Вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти як форма колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79: ч. 2. С. 170–174.

4. Острогляд О. В. Кримінально-правова політика протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану: очікування та реальність. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи :* матеріали круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 65–68.

5. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства: аналітична записка. *Коаліція громадських організацій*. URL : https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf

6. Як працює законодавство про притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність? Discussion paper. *Just Talk* (28 вересня 2023 р.). URL: https://justtalk.com.ua/post/yak-pratsyue-zakonodavstvo-pro-prityagnennya-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsijnu-diyalnist-discussion-paper

7. Арунян О. Погана енергетика. Як суди спочатку посадили, а потім відпустили електрика з Донецької області, який відновлював електромережі в окупованому Лимані / Ґрати (28 вересня 2023 р.). URL: https://graty.me/pogana-energetika-yak-sudi-spochatku-posadili-a-potim-vidpustili-elektrika-z-doneczkoї-oblasti-yakij-vidnovlyuvav-elektromerezhi-v-okupovanomu-limani/

8. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. 260 с.